

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij hrvatskoga jezika i književnosti i povijesti

Anamarija Lendić

Razvoj pisma u Mezopotamiji

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Zlatko Đukić

Osijek, 2016.

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA
FILOZOFSKI FAKULTET OSIJEK
ODSJEK ZA POVIJEST
PREDDIPLOMSKI STUDIJ: HRVATSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST I
POVIJEST

Anamarija Lendić

RAZVOJ PISMA U MEZOPOTAMIJI

(završni rad)

Znanstveno područje: Humanističke znanosti, polje: Povijest i grana: Stara povijest

MENTOR: doc. dr. sc. Zlatko Đukić

Osijek, 2016.

SAŽETAK

Mezopotamija je zemlja između rijeka Eufrata i Tigrisa. Sumerani (Crnoglavi) su 1500 godina bili nadmoćna kulturna skupina u Mezopotamiji te se smatraju izumiteljima pisma koje se kasnije razvilo u klinasto. Osim Sumerana tim su se pismom služili i drugi narodi koji su pismo preuzeli, a to su: Akadani, Babilonci, Hetiti, Kasiti, Asirci, Amorićani, a možda i još neki narodi čiji su se tragovi izgubili. Glina je bila važan čimbenik za razvoj pisma jer je upravo ona bila materijal na kojemu se pisalo. Sredinom 3. tisućljeća pr. n. e., tisuću godina nakon što su Sumerani došli u Mezopotamiju, Semiti preuzimaju njihovo pismo - Akadani, tj. Babilonci i Asirci koji su pismo prilagodili sebi i razvili svoju književnost. Pismo je prošlo mnoge razvojne faze, a brojnim velikim dostignućima 19. st. svakako se može pribrojiti odgonetavanje klinastih pisama, a to se ponajviše može zahvaliti Karstenu Niebhuru, G. F. Grotefendu i H. C. Rawlinsonu. Zbog njihovog predanog rada o razvoju pisma na području Mezopotamije znamo mnogo. Zahvaljujući razvojem klinastog pisma u Mezopotamiji književni je život napredovao, a veliki vladari, poput Asurbanipala cijenili su pismo i bili kolekcionari tekstova u kojima je zabilježeno znanje te su opisane bitke i osvajanja velikih kraljeva.

Ključne riječi: Mezopotamija, Sumerani, klinasto pismo.

Sadržaj

1. UVOD	3
2. MEZOPOTAMIJA	4
3. PODRIJETLO PISMA	5
4. PISMA KOJA SE JAVLJAJU U MEZOPOTAMIJI PRIJE NOVE ERE.....	6
4.1. PIKTOGRAFSKO ILI SLIKOVNO PISMO	6
4.2. ANALITIČKA PRIJELAZNA PISMA.....	6
5. KLINASTO PISMO.....	7
5.1. GLINENE PLOČICE	8
5.2. KLINASTO PISMO KAO OBLIK PREDOČAVANJA SUMERSKOG JEZIKA	9
5.3. AKADANI.....	10
5.4. ŠIRENJE KLINASTOG PISMA.....	10
5.5. PERZIJSKO KLINASTO PISMO	11
5.6. UGARITSKO KLINASTO PISMO	11
5.7. KRAJ KLINASTOG PISMA	12
6. ODGONETAVANJE KLINASTOG PISMA	12
6.1. H. C. RAWLINSON.....	14
7. ASIRSKE I BABILONSKE KNJIŽNICE	15
7.1. BABILONSKI BOGOVI - IZUMITELJI PISMA	16
8. ZAKLJUČAK	17
9. POPIS LITERATURE	18

1. UVOD

U ovom će se završnom radu baviti pitanjem razvoja pisma u drevnoj Mezopotamiji, a pri tome bit će korištena literatura koja je abecednim redom navedena na kraju rada. Rad će strukturno biti podijeljen u poglavlja koja će određenim redoslijedom govoriti o Mezopotamiji kao zemlji općenito, zatim bit će riječi o podrijetlu pisma, a u četvrtom će se poglavlju objasniti razlika između piktografskog i analitičkog pisma. Nadalje, peto se poglavlje bavi pitanjem klinastog pisma, njegovim podrijetlom i imenom. Također će se kroz peto poglavlje obraditi nekoliko vrsta klinastog pisma i o svakom će biti ponešto rečeno. U šestom poglavlju objašnjava se odgonetavanje klinastog pisma i spominju se važnija imena znanstvenika koji su za njegovo dešifriranje ključni, a u sedmom se poglavlju spominju asirske i babilonske knjižnice čije nam postojanje govori kako su drevne civilizacije cijenile pismo i bile svjesne njegove važnosti. Za kraj slijedi zaključak o razvoju pisma u Mezopotamiji i o njegovoj važnosti.

2. MEZOPOTAMIJA

Mezopotamija je zemlja "između rijeka". Naime, to je grčki naziv koji potječe još iz helenističkog doba. Tradicionalno, tim se imenom naziva cjelokupno područje između Eufrata i Tigrisa, iako bi se prema antičkim literarnim izvorima izvorno ime odnosilo na srednje Međuriječje. Izvorno klasično semitsko ime je Sinear i ono se odnosi na Međuriječje neodređenih granica. Rijeke Eufrat i Tigris utječu u Perzijski zaljev i zatvaraju područje u kojem klimatske i privredne prilike nisu iste na cijelom području. Područje oko ušća Eufrata i Tigrisa othranilo je nositelje starih naprednih kultura. Danas se Eufrat i Tigris preko velike lagune spajaju u jedinstvenu rijeku Shatt al Arab koja utječe u Perzijski zaljev. Sve to, i mnogo više od toga ne bismo mogli znati bez razvoja pisma pomoću kojega se prenosi znanje te ispisuju stranice povijesti. Građa o Mezopotamiji koju su nam ostavili antički pisci poput Herodota, zajedno s biblijskim pričama, ušla je u književnost koju i danas proučavamo imajući na umu nedostatke onoga vremena i tražeći način kako da iz tradicije odvojimo stvarno od nestvarnoga. Glavni je nedostatak antičkih izvora nepoznavanje svega u Mezopotamiji što nije bilo Babilonsko ili Asirsko, svega što se zbivalo u toj zemlji prije 2. tisućljeća pr. n. e. Do početka drugog tisućljeća Mezopotamija je doživjela veliki razvoj kulturnog života. Cvjetala je kultura Sumerana i starijih Semita – Akađana, kojima su prethodili neposredno nositelji danas nam poznatih pretpovijesnih kultura.¹

Slika 1. Karta Mezopotamije i Sumera s gradovima: Ur, Uruk, Kiš, Lagaš, Umma i Nippur.

¹ P. Lisičar, Stari Istok, str. 3

² <https://www.google.hr/search?q=sumerani>

3. PODRIJETLO PISMA

Prije nekoliko tisuća godina, u doba početaka duhovnog razvoja čovječanstva nastaje pismo u današnjem smislu riječi. Vrlo je težak posao jasno odrediti mjesto nastanka prvoga pisma no gotovo se sa sigurnošću može tvrditi kako nema dokaza koji potvrđuju da se prije sredine 4. tisućljeća pr. n. e. koristio bilo kakav cjelovit sustav pisanja. Borba za opstanak temeljni je uvjet postojanja pisma, a pismo se razvijalo rušeći sve zapreke u smjeru jednostavnosti i korisnosti. Koliko je poznato, klinasto je pismo bilo prvo koje se razvilo u drevnoj Mezopotamiji, točnije u Sumeru te je predstavljalo golem korak naprijed u povijesti čovječanstva i postalo je čovjekovim alatom za razvijanje njegova uma i svijesti te je pridonijelo razvoju čovjekova kritičkog duha - svega onoga što se danas smatra jedinstvenom baštinom čovječanstva.³

Prema knjizi *Tajne kodova* prvi su sustavi kodiranja poruke nastali prije otprilike 5500 zajedno s metodama računanja. Prvi primjeri zapisa s urezanim simbolima nastali su u Sumeru oko 3400. g. pr. n. e. u obliku glinenih žetona.

Sami sustavi pisanja podijeljeni su u četiri kategorije: piktogramski, hijeroglifski, klinasti i alfabetski. Nadalje u radu bavit ćemo se razvojem klinastog pisma. Većina sustava pisanja pripadala je piktogramskoj skupini. Međutim, takvi su sustavi ubrzo postali nespretni jer su zahtijevali novi simbol za svaku riječ te su se stoga simboli ubrzo počeli koristiti za označavanje glasova, a ne pojmova. Većina se pisama na području zapadne Euroazije, kroz povijest, razvila iz sumerskog klinastog ili egipatskih hijeroglifa.⁴

³ D. Diringier, *Povijest pisma*, str. 7.-8.

⁴ P. Lunde, *Tajne kodova*, str. 20.

4. PISMA KOJA SE JAVLJAJU U MEZOPOTAMIJI PRIJE NOVE ERE

4.1. PIKTOGRAFSKO ILI SLIKOVNO PISMO

Piktografija je najrudimentarniji stupanj pisma. Upravo je to slikovno pismo nakon embrionalnih začetaka pisma prvi važan korak za daljnji razvoj. Pismo više nije ograničeno na zapisivanje samo pojedinačnih i nepovezanih slika nego je u stanju predočiti zamisli neke jednostavne priče. Taj čin zapisuje se nizom više predočenih slika ili orisa koje se naziva piktogramima. Slikovna se pisma mogu izraziti oralno na svakom jeziku, a da sadržaj ostane nepromijenjen jer slike ne zamjenjuju specifične glasove i pravog fonetizma još nema. Unatoč tome prikazani predmeti imali su neku vrstu oralnog imena u onih koji su te piktograme izradili. Mnogi pretpovijesni narodi koristili su se slikovnim pismima, a među njima su oni u: Mezopotamiji, Egiptu, Feniciji, Kreti, Španjolskoj, Kini..., a njima se i danas koriste stanovnici središnje Afrike, jugoistočne Azije, Sibira i dr.⁵

4.2. ANALITIČKA PRIJELAZNA PISMA

Riječ "analitičko" označuje pismo u kojega su riječi osnovne jedinice. Analitička prijelazna pisma su pisma kojima su se koristili stanovnici drevne Mezopotamije, zatim Egipta i Krete te se ta pisma često netočno naziva ideografskim pismima. Iako su u svojim počecima možda bila ideografska, njihovi najraniji počeci samo su djelomično ideografski jer njihovi najraniji primjeri sadrže fonetske elemente: dva oblika koja su združena na različite načine. Ova pisma nazvana su prijelaznima u nedostatku boljega izraza. Nalaze se između čistoga ideografskog i čistoga fonetskog oblika. Važno je napomenuti da neki od tih sustava pisama traju tri tisuće ili više tisuća godina te da ih se može smatrati prijelaznima jedino u širokom povijesnom okviru.⁶

⁵ D. Diringer, Isto, str. 10.

⁶ D. Diringer, Isto, str. 10. -12.

5. KLINASTO PISMO

Klinasto pismo, prema latinskom *cuneus* = klin, je najstariji danas poznati sustav pisanja. Odgonetnuto je u 19. stoljeću i od tada postalo predmetom rasprava i nagađanja - koje je podrijetlo klinastog pisma?⁷ Unatoč brojnim nagađanjima, njegovo nam je podrijetlo još uvijek nerazjašnjeno. Naime, oko 4. tisućljeća jedan narod nepoznate etničke i jezične pripadnosti, koji je nama danas poznat pod nazivom Sumerani, stigao je u južnu Mezopotamiju te oteo to područje prvotnim stanovnicima.⁸

Sumerani (Crnoglavi) su 1500 godina bili nadmoćna kulturna skupina Bliskog istoka te su stvorili visokorazvijenu književnost i ostavili su za sobom zapise koji su bili veoma opsežni i složeni sustavi prava, uprave, trgovine i religije, a koji su nam dali uvid u život naroda drevne Mezopotamije. Također su zaslužni za izume i otkrića poput kotača, kalendara s dvanaest mjeseci, decimalni sustav, prvi zakon, škole, prve države te sustav navodnjavanja polja. Otprilike u prvih petsto godina sumerske okupacije Sumerani su počeli koristiti pismo koje se razvilo u klinasto. Osim Sumerana tim su se pismom služili i drugi narodi koji su pismo preuzeli, a to su: Akađani, Babilonci, Hetiti, Kasiti, Asirci, Amorićani, a možda i još neki narodi čiji su se tragovi izgubili.⁹ Ne zna se zasigurno jesu li ga upravo Sumerani izumili, a problem njegova podrijetla otežava činjenica što rano sumersko pismo pokazuje sličnosti s ranim linearnim pismom Elamita, s egipatskim hijeroglifskim pismom i s pismom doline Inda. Kakova god bila narav njegova postojanja, današnje znanje o klinastom pismu, odnosno o najranijem sumerskom pismu temelje se na jedinstvenom bogatom nalazu u Uruku: više od tisuću pločica i fragmenata ispisanih grubim slikovnim pismom, koje po svemu sudeći, predstavlja sumerski jezik. Iz toga proizlazi da u svojem najranijem početku klinasto pismo uopće nije bilo klinasto, nego neka vrsta slikovnoga pisma što pokazuje zamršenost kojom se odlikuje piktografija. Naime, u Uruku je pronađeno oko devet stotina različitih simbola u sloju pod oznakom IVb, a pretpostavlja se da je i taj broj dio simbola koji su se u tom dobu koristili. Najstariji natpisi iz Uruka slikovni su zapisi bez ideograma, ali mlađi zapisi otkrivaju nam prijelaz k ideografskom pismu, ali i fonetskom, pa tako primjerice sunčana kugla predstavlja pojmove "dan" i "vrijeme" kao i samo sunce. Istodobno fonetizacija sumerskog pisma

⁷ S. Sitta, 5000 godina pisma, str.7

⁸ D. Diringier, Isto, str. 18

⁹ S. Sitta, Isto, str.8

zabilježena je u sloju Uruk III gdje su pronađene pločice na kojim znak strelice označuje sumersku riječ za ti i za život, a obje riječi povezuje istovjetnost izgovora. Zbog svega toga nije pravilno smatrati sumersko pismo potpuno ideografskim. Najprije ono je bilo jedan oblik slikovnoga pisma, a zatim bez prekida postaje pismom koje je označeno kao prijelazno. Dok su se zbivale te promjene, pismo se mijenjalo i u svom vanjskom obliku. Slike postaju jednostavnije te konvencionalno prikazane, pismo postaje linearno, počinje biti pisano jednostavno vučenim crtama.¹⁰

5.1. GLINENE PLOČICE

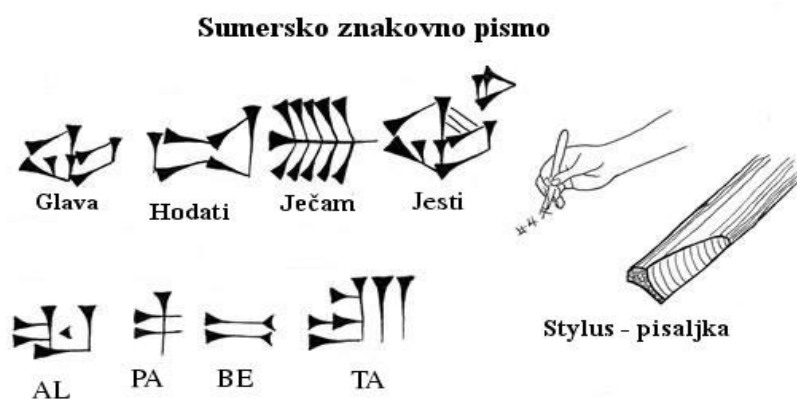
Najvažniji čimbenik za razvoj klinastoga pisma bila je glina do koje se u Mezopotamiji lako dolazilo. Glina se koristila kao podloga za pisanje. Upravo tome dugujemo očuvanje mnogih sumerskih zapisa jer je glina jedan od najtrajnijih materijala. Moguće je da su se istovremeno koristile i trošnije podloge poput papirusa ili drveta, ali to se ne može utvrditi. Oko 3200. godine sumerski su pisari smatrali potrebnim okrenuti glinene pločice tako da bi dovršeni simboli bili u polegnutom položaju.¹¹ Naime, u početku su se znakovi ispisivali u okomitim stupcima s desne na lijevu stranu, odozgo prema dolje, ali pretpostavlja se da taj način nije bio praktičan jer bi pisar rukom obrisao sve što je prethodno napisao. Zato se počelo pisati s lijeva na desno, pločice su okrenute za 90 stupnjeva, a tim se činom ujedno počeo gubiti slikovni karakter znakova.¹² Ti izokrenuti simboli vremenom su stilizirani u znakove koje danas zovemo klinastim pismom. Glavni čimbenik u razvoju spomenutog pisma bio je u karakterističnim klinolikim potezima koji su korišteni u sumerskim, asirskim i babilonskim klinastim pismima. Na vlažnoj glini sumerski su pisari otkrili da se znakovi mogu djelotvornije praviti utiskujući ih u površinu negoli grebući po njoj. Taj način pokazao se veoma dobrim za kratke, ravne, razmjerno debele crte, a bio je neprikladan za ispisivanje krivulja, krugova i dugačkih fino oblikovanih crta. Posljedica toga otkrića dovela je do toga da je način bilježenja zamijenjen kratkim ravnim potezima u okomitom, vodoravnom ili kosom položaju. Za pisanje koristili su se stilusom. Stilus je bio vrsta alatke za pisanje kojim su se pravili spomenuti potezi. Na vrhu je bio zadebljan, a pravio se od ravnog komada korijena, kosti, tvrda drveta ili kovine. Praksa je bila takva da bi pisar šakom obuhvatio stilus i utiskivao ga u vlažnu glinu. Pisalo se s lijeva na desno, a pisar je morao držati stilus desnom rukom kako ne bi razmazao ono što je već zapisao. Klinolike znakove sumerski su pisari nazivali trokutima, a ti su oblici postupno

¹⁰ D. Diringer, Isto, str. 19.

¹¹ D. Diringer, Isto, str. 19-21.

¹² S. Sitta, Isto, str. 11.

postajali sve jače obilježeni, da bi na kraju postali ustaljenim znakovima i ustaljenim pismom - klinastim pismom. Kada je oblik pisma konačno ustaljen Sumerani su svoje zapise napisane klinastim pismom urezivali na staklo, kamen, kovinu i neke druge tvrde materijale, ali klinasto pismo će svoje savršenstvo dosegnuti u asirskih pisara koje odlikuje izuzetno lijepa kaligrafija. U ovom razvoju pisarska škola igra centralnu ulogu. Ona daje institucionalni okvir za kopiranje, cirkuliranje i arhiviranje tekstova vodeći brigu o tome da stari tekstovi i u njima uprisutnjeni normativni i formativni smisao ostanu prezentni.¹³

14

Slika 2. Prikaz sumerskog klinastog pisma

5.2. KLINASTO PISMO KAO OBLIK PREDOČAVANJA SUMERSKOG JEZIKA

Izražajnost klinastih simbola postajala je veoma široka zahvaljujući fonetizaciji. Pismo dobiva znakove za četiri od pet sumerskih samoglasnika, a što je pridonijelo tome da sumersko pismo postane prilagodljivo za sporazumijevanje. Zbog djelomično ideografskih, a djelomično fonetskih izvora pismo sadrži neke nejasnoće. Primjerice neki od simbola su polifoni, koji imaju više fonetskih vrijednosti, a neki su homofoni, koji imaju slične fonetske vrijednosti, ali njihova značenja su različita. Kako bi otklonili te nejasnoće, sumerski su pisari uveli u službu pisma znakove koji se zovu determinativima. Te bi znakove stavljali ispred ili iza riječi kojih bi značenje bilo nejasno. Ti se znakovi nisu izgovarali, a funkcija im je bila označiti opću kategoriju kojoj je riječ pripadala. Također, postojale su i fonetske dopune koje su Sumerani

¹³ J. Assman, Kulturno pamćenje, str. 111.

¹⁴ <https://www.google.hr/search?q=sumersko+pismo>

koristili da razjasne značenje ideograma koji bi postao višeznačan - kad je npr. simbol za riječ "noga" počeo predstavljati srodna značenja "ići" i "stajati".¹⁵

5.3. AKADANI

Sredinom 3. tisućljeća pr. n. e., tisuću godina nakon što su Sumerani došli u Mezopotamiju, Semiti preuzimaju njihovo pismo - Akadani, tj. Babilonci i Asirci. U razdobljima njihove velike ekspanzije i moći i pismo je doživljavalo svojevrsni procvat. Za vrijeme vladavine Hamurabija klinasto je pismo postalo instrumentom veličanstvene klasične babilonske književnosti, ali i znanosti, ali i zakona po čemu je poznat i Hamurabijev zakonik. U babilonskom razdoblju broj simbola u klinastom pismu ustalio se na šest do sedam stotina i imao je šest samoglasnika. Važnu funkciju u pismu imali su slogovi od kojih je bilo 97 jednostavnih tzv. otvorenih i više od dvjesto složenih tzv. zatvorenih slogova, a uz njih otprilike tristo ideograma. Asirski kraljevi posjedovali su knjižnice ispunjene tisućama raskošno oblikovanih i ugraviranih glinenih pločica, od kojih su mnoge pronađene tijekom iskopavanja nalazišta Ninive. Pločice sadrže zapise koji govore o različitim područjima života: o religiji, mitologiji, zakonodavstvu, povijesti, magiji, znanosti, matematici, medicini i astronomiji. Knjižnice su sadržavale i precizne rječnike. Međutim, najdojmljiviji od svih zapisa vjerojatno su cjeloviti zapisi asirskih kraljeva o njihovim pohodima. Ti su zapisi bili utisnuti u glinene pločice najsitnijim klinastim pismom na šuplje valjke ili prizme koje su imale i po deset strana.¹⁶

5.4. ŠIRENJE KLINASTOG PISMA

U 2. tisućljeću akadski je jezik postao najvažniji jezik Staroga istoka, a klinasto pismo je bilo veoma značajno, što potvrđuju brojne pločice ispisane klinastim pismom koje su pronađene u Tell el-Amarni, Bogzakaleu te diljem Bliskog istoka. U tom razdoblju pismo su preuzeli Kasiti, Hetiti, Mitani, Huriti, Kanaanci, Perzijanci i dio stanovništva Kapadokije. Ponegdje su pismo prihvaćali u postojećem jeziku uz znatne izmjene, a drugdje uz manje preinake. Narod koji se posebno istaknuo u preuzimanju klinastog pisma od Sumerana bili su Elamiti. Preuzeli su pismo otprilike u isto vrijeme kad i Akadani. Elam je bio mjesto sjeverno od Perzijskoga zaljeva, istočno od donjeg Tigrisa. Narod Elama nije bio semitski ni indoeuropski. Stvorili su civilizaciju koje se može uspoređivati sa Sumeranima i Akadanima.

¹⁵ D. Diringer, Isto, str. 21.

¹⁶ D. Diringer, Isto, str. 22.

Oko kasnoga 4. tisućljeća Elamiti su posjedovali svoje pismo čiji je dokaz o postojanju zabilježen na devet natpisa u kamenu i nekoliko stotina glinenih pločica. Njihovo pismo djelomično je odgonetnuto, a njegovi znakovi su geometrijski i linearni oblici koji se pišu s lijeva na desno. Pretpostavlja se da su znakovi Elamitskog pisma prethodno izvedeni iz piktograma, tj. piktografskih simbola, ali takvi primjeri nisu pronađeni te se ne može tvrditi sa sigurnošću. To rano elamitsko pismo nazvano je protoelamitskim i čini se da je u srodno s ranim klinastim pismom, ali prava narav toga srodstva nije znanstveno istumačena. U nešto kasnijem razdoblju, točnije u 3. tisućljeću pr. n. e. Elamiti su odbacili svoje izvorno pismo i prihvatili babilonsku verziju klinastoga pisma. Njihovo prihvaćeno klinasto pismo bilo je prilično pojednostavljenog sustava znakova u usporedbi s babilonskim znakovnim sustavom koji je brojio oko sedamsto znakova, elamitsko pismo imalo je samo 113 simbola.

Iako su Sumerani izgubili premoć u Mezopotamiji nakon 1500 godina od njihova prvog osvajanja južne Mezopotamije te je vremenom sumerski jezik ugasnuo kao govorni, on se najvećim dijelom prenosio u obrednim, znanstvenim i liturgijskim područjima te čini intelektualno i duhovno naslijeđe Babilonaca, Asiraca, Hetita i drugih naroda. Sumerski jezik gubi tu značajnu ulogu tek kada i klinasto pismo izgubi svoju funkciju, odnosno kada ga se više ne koristi.¹⁷

5.5. PERZIJSKO KLINASTO PISMO

Perzijanci su prihvatili klinasto pismo oko 6. st. pr. n. e. primjenjujući ga na indoeuropski jezik. Perzijanci su pismo pojednostavili te uveli fonetski silabarij koji je imao 41 znak i time su se približili alfabetskom načinu pisanja.¹⁸

5.6. UGARITSKO KLINASTO PISMO

Na sirijskoj obali 1929. godine otkrivene su prve glinene pločice u Ugaritu kakvih je kasnije otkriveno na stotine, a bile su ispisane na do tada nepoznatom klinastom pismu koje su činila trideset dva slova. Zahvaljujući tom nalazu otkrivena je vrijedna kanaanska književnost te obuhvaća i neke dijelove Staroga zavjeta. Međutim ugaritsko klinasto pismo nije povezano s klinastim pismima iz Mezopotamije, osim u činjenici da su očuvani ugaritski natpisi bili pisani s lijeva na desno za razliku od sjeverno semitskih abecednih pisama. Ugaritsko pismo smišljeni je izum izumitelja koji su poznavali i bili pod utjecajem već postojećeg semitskog pisma, a

¹⁷ D. Diringer, Isto, str. 22.-23.

¹⁸ D. Diringer, Isto, str.23.

samo to pismo svjedoči o mogućem postojanju semitskog alfabetskog pisma u 15. ili 16. st. pr. n. e.¹⁹

5.7. KRAJ KLINASTOG PISMA

Posljednje doba prevlasti klinastog pisma, kada je ono imalo veliku važnost, bilo je u vrijeme vladavine Perzijanaca. Nakon toga njime se koriste svećenici, astronomi i pravnici. Klinasto se pismo najprije prestalo koristiti u poslovnim i privatnim pismima i primjeri prepiske na klinastom pismu prestaju već u 5. st. pr. n. e. kada je i babilonski govorni jezik izašao iz uporabe. Za vrijeme Seleukida dolazi do renesanse toga pisma koja je kratko potrajala: od 3 do 1 st. pr. n. e. i nakon toga klinasto pismo počinje izumirati iako se zadržalo do pojave kršćanstva. Posljednji sačuvani zapis na klinastom pismu datira oko godine 75., a nakon toga čini se da je potpuno zaboravljeno.²⁰

6. ODGONETAVANJE KLINASTOG PISMA

Brojnim velikim dostignućima 19. st. svakako se može pribrojiti odgonetavanje klinastih pisama. Još 1800. godine nije se mogla pročitati niti jedna riječ, a samo stotinu godina kasnije dolazi do odgonetavanja i objavljivanja na tisuće dokumenata koji su bili zapisani na glinenim pločicama.²¹

Zahvaljujući talijanskom piscu Pietru della Valleu Europa je upoznala klinasto pismo još u 17. stoljeću, ali u to vrijeme još nije bilo interesa za tim nepoznatim pismom.²²

Garcia Silva Figueroa, španjolski poslanik na perzijskom dvoru, prvi je, 1618. u Perzepolisu, vidio klinaste zapise, a znakove je opisao kao trokutaste, u obliku piramide ili minijaturnog obeliska. Smatra se da je Engelbert Kaempfer prvi osmislio naziv toga pisma, a oksfordski lingvist Thomas Hyde ga je proslavio, no on je te znakove smatrao tek graditeljskim ukrasima, a ne pismom.²³

¹⁹ D. Diringer, Isto, str. 24.

²⁰ D. Diringer, Isto, str. 24.

²¹ D. Diringer, Isto, str. 24.

²² S. Sitte, Isto, str. 13.

²³ P. Lunde, Tajne kodova, str. 22.

Značajno je spomenuti Karstena Niebhura, njemačkog geografa, koji je u 18. st., nakon povratka sa svojeg putovanja objavio tekstove koji su pisani klinastim pismom, a koje je otkrio na postoljima skulptura u Perzepolisu. Nakon objave tih tekstova, europski su znanstvenici pokušali odgonetnuti pismo, ali dugo nitko nije imao većeg uspjeha.²⁴

Najprije je bilo odgonetnuto perzijsko klinasto pismo, a zatim babilonsko i sumersko koji su predstavljali veći izazov za odgonetače u odnosu na perzijsko iz razloga što su ta dva pisma imala po 700 znakova. Njemački srednjoškolski nastavnik G. F. Grotefend učinio je velik korak i uspio odrediti točne fonetske vrijednosti za dvanaest znakova perzijskog klinastog pisma.²⁵ Grotefend je 1802. otkrio ključ za odgonetavanje klinastog pisma posvetivši pažnju dvama kratkim natpisima na Niebuhrovu prijepisu. Došao je do zaključka da u tekstovima premalo znakova da bi bili logografske naravi, a istodobno duljina nekih riječi bila je prevelika da bi znakovi predstavljali slogove. Tako je Grotefend došao do zaključka da pojedini znakovi označuju duge, a neki kratke samoglasnike. Nadalje, zaključio je kako su natpisi koje je proučavao komemorativnog karaktera te da vjerojatno sadrže imena i genealogije vladara ahemenidske dinastije koja je poznata iz grčkih izvora. Pomoću modela jedne staroperzijske formule koja je bila dešifrirana posredstvom grčkog jezika Grotefend je došao do zaključka da je prva riječ u dvama kratkim tekstovima vladarevo ime, a zahvaljujući ponavljanju riječi *kralj* više mu nije bilo teško prepoznati ponavljanje znakova koji su predstavljali tu riječ. Zatim je Grotefend još primijetio da se prva riječ prvoga natpisa javlja u 3. retku 2. natpisa, a da je slijedi riječ koju je počeo prevoditi riječju *kralj*. Tako je došao do zaključka da je prva riječ u 2. natpisu, pod uvjetom da se radilo o imenu kralja, bio sin kralja iz 3. retka.²⁶

17 je znanstvenika, različitih nacionalnosti, uložilo veliki trud u odgonetavanje klinastog pisma. 1847. konačno su polučili uspjeh. Grotefend je zaključio kako je riječ o abecednom sustavu te da 36 klinastih znakova predstavlja suglasnike i jedan samoglasnik. Zahvaljujući tim otkrićima odgonetnuto je staroperzijsko pismo koje je, čini se, nastalo na poticaj kralja Darija. To pismo s akadskim ima samo jednu zajedničku osobinu, a to je korištenje klinastih znakova. Upravo zahvaljujući dešifriranju tog pisma, odgonetnuto je i akadsko pismo, a historiografija je postala bogatija za još 3000 godina.²⁷ Daljnji su napredak postigli francuski orijentalist Burnouf i njegov učenik Lassen. Ipak, ocem odgonetavanja klinastog pisma smatra

²⁴ S. Sitta, Isto, str. 14.

²⁵ D. Diringer, Isto, str. 24.-25.

²⁶ P. Lunde, Isto, str. 23.

²⁷ P. Lunde, Isto, str. 23.

se Sir Henry C. Rawlinson, britanski vojnik koji je za vrijeme službovanja u Perziji preveo cijeli tekst trojezičnog natpisa koji izvještava o osvajanjima Darija Velikoga (521.-486. pr. n. e.) 1846. objavio je knjigu o tom predmetu, a nakon toga uspješno je odgonetnuo i babilonsko klinasto pismo.

6.1. H. C. RAWLINSON

Henry Creswicke Rawlinson 1833. odlazi u Perziju, gdje je radio na reorganizaciji perzijske vojske. Tijekom jedne vojne vježbe slučajno se našao u blizini nekih starih perzijskih zapisa u Hamadanu (Ekbatan). Privukao ga je neobičan tekst koji je prepisao, a kasnije ga je počeo proučavati. Znao je vrlo malo o dugogodišnjem radu na tom predmetu u Europi. Kopirao je dva trojezična zapisa i odmah shvatio kako ispred sebe ima tri jezika - staroperzijski, elamitski i babilonski. Rawlinsonov veliki angažman bilo je kopiranje velikog zapisa na stijeni pored Behistuna, nedaleko od današnjeg iračkog grada Hamadana. Središnje mjesto na behistunskoj stijeni zauzima reljef koji prikazuje kralja u nadmoći nad svojim zarobljenicima. Oko reljefa uklesan je trojezični tekst visok 15, a širok 25 metara. "U behistunskom se natpisu kralj Darije hvali kako je tijekom jedne godine pobijedio u devetnaest bitaka, zarobio devet kraljeva te obnovio perzijsko carstvo. Jedan dio vladareva natpisa glasio je: *ti, koji ćeš u budućnosti vidjeti ovaj tekst, koji sam ja napisao, ili ove slike, ne ništi ih, već ih čuvaj ako možeš!*"²⁸

Najteže je bilo odgonetnuti babilonski natpis na behistunskoj ploči. 1851. Rawlinson je objavio njezin prijevod, a proučavanjem babilonskog dijela teksta bavili su se Edward Hincks i Jules Oppert. Kada su otkriveni sumersko-akadski riječnici, otklonjene su brojne poteškoće s prijevodima. Važno je spomenuti arheološka iskapanja u Ninivi koja su započeta 1845. pod vodstvom A. H. Layarda koji je već na početku iskopavanja pronašao zanimljive nalaze. Njegovo istraživanje nastavio je njegov suradnik Hormuzd Rassam kojemu je pošlo za rukom da otkrije ruševine palače kralja Asurbanipala. U tim rušvinama otkrivena je tzv. *Dvorana lavova* koja je prije služila kao knjižnica. Tijekom godina provedena su arheološka istraživanja

²⁸ S. Sitta, Isto, str. 15.

u Babilonu, Lagašu, Nippuru..., ali su Ninive prvo mjesto u kojima je pronađena cijela knjižnica.²⁹

Slika 3. Behistunska stijena - ključ za odgonetavanje klinastog pisma

7. ASIRSKE I BABILONSKKE KNJIŽNICE

Zahvaljujući razvojem klinastog pisma u Mezopotamiji; književni je život napredovao jednako kod Babilonaca i Asiraca. U hramovima palača moćnih vladara nalazile su se dvorane koje su bile posebno određene za rad prepisivača. Poznat je arhiv i velika knjižnica Asurbanipala (Sardanapala, Sargona II) koji su se nalazili i glavnom gradu Asirije - Ninivi, a koji su već prethodno spomenuti. U ostacima tog arhiva i knjižnice pronađeno je više od dvadeset tisuća pločica i fragmenata koji se danas čuvaju u Britanskom muzeju u Londonu. Navodise kako je na Asurbanipalovu dobru bilo zaposleno puno kaligrafa od kojih se zahtijevao predan i precizan rad jer je pismo ispisano na glinenim pločicama moralo izgledati lijepo. Nadalje, spominje se kako je kralj Asurbanipal bio veliki kolekcionar i da je dopremao tekstove iz svih krajeva kraljevstva, a ponekad i izvan granica svoje zemlje. Tako je njegova knjižnica bila centar znanja

²⁹ S. Sitta, Isto, str. 16.

³⁰ <http://citajme.com/kako-je-desifrirano-klinasto-pismo/>

kao što je to bila i ona u Aleksandriji mnogo godina poslije. Najviše je bila zastupljena asirsko-babilonska književnost, ali među njom bilo je i sumerskih tekstova.³¹

Zbirke pločica koje su ispisane klinastim pismom pronađene su i u drugih naroda Male Azije. Tako si jedne od poznatijih nalazišta one pločice u Ras Šamri koja se nalazi u sjevernoj siriji, a koja je bila važno trgovačko središte. Jezik tih tekstova je ugaritski, a klinasto pismo koje je upotrijebljeno prilikom pisanja na tim pločicama sadrži 29 znakova. Prema tome, zaključuje se kako je zapravo riječ o alfabetskom pismu, zapravo bliskom alfabetskom feničkom pismu, a pretpostavlja se da je taj alfabet iz Ras Šamre utjecao na egipatsko pismo.³²

7.1. BABILONSKI BOGOVI - IZUMITELJI PISMA

Ljudi koji su pripadali drevnim civilizacijama nisu znali objasniti nastanak pisma te su njegovo postojanje pripisali bogovima. Naime, postoji babilonska legenda koja govori o *prabiću čije je tijelo bilo sastavljeno od pojedinih dijelova čovjeka i ribe. Govorilo je ljudskim glasom, danju se kretalo među ljudima, a čim bi zašlo sunce zavláčilo bi se u vodu*. Babilonci su vjerovali da je to biće - bog Oanes - izumilo pismo i da nakon njega nitko nije izumio ništa tako veliko.

Zaštitnik pisara u Asiriji i Babilonu bio je bog Nebo, a sam kralj Asurbanipal kaže: *Ja, Asurbanipal, učio sam mudrost od Neba, umjetnost pisanja na glinenim pločicama. primio sam objavu mudrog Adapa, skriveno blago umjetnosti pisanja. Smatrao sam Nebo za učitelja. Čitao sam prekrasne glinene ploče Sumerana i nejasne akadške črčkarije koje nisu umjetnost. Uživao sam u čitanju natpisa na kamenu iz vremena prije potopa.*

Uz bogove, Babilonci su izum pisma pripisivali Gilgamešu - polu čovjek, a polu bog. Poznat je Ep o Gilgamešu koji govori o vladavini kralja Uruka - Gilgamešu. Gilgameš je bio u potrazi za besmrtnošću te je pronašao travu života koja bi mu omogućila vječni život ali su ga demoni u obliku zmija prevarili te je Gilgameš ostao bez čarobne trave. tada je spoznao da mora umrijeti. Vratio se u svoj dvor gdje ga *smrt zgrabi u dvorani sjajnoj...*, ali prije nego li je umro *na tvrdom kamenu ureza junaštva svoja. U glinu on napisa mučnu povijest*. Stoga Gilgameš glasi za izumitelja pisma i povjesničara svojeg vremena.³³

³¹ S. Dahl, Povijest knjige, str. 10

³² S. Dahl, Isto, str. 10

³³ S. Sitta, Isto, str. 16.

8. ZAKLJUČAK

Razvoju pisma u Mezopotamiji pridonijeli su brojni narodi koji su pismo prilagođavali svojem jeziku te ga usavršavali. Sumerani su prvi narod za koji smatramo da je imao pismo na području Mezopotamije, ali nije sigurno nisu li oni preuzeli pismo od nekog drugog naroda. Pismo je prošlo mnoge razvojne faze, upisivalo se na glinene pločice, klesalo u kamen..., a zahvaljujući brojnim arheološkim istraživanjima u 18. i 19. stoljeću otkriveni su brojni zapisi na glinenim pločicama te zbog njih o razvoju pisma na području Mezopotamije znamo mnogo, ali zasigurno ne znamo sve. Također zahvaljujući razvoju i postojanju pisma znamo mnogo o drevnim civilizacijama i njihovim velikim vladarima koji su cijenili pismo i književnost, poput kralja Asurbanipala. Za kraj slijedi zaključak da bi ljudska civilizacija bila zakinuta za brojna znanja bez postojanja pisma.

9. POPIS LITERATURE

1. Assman, Jan, 2005. *Kulturno pamćenje*. Biblioteka tEKST, Zenica.
2. Dahl, Svend, 1979. *Povijest knjige*. Hrvatsko bibliotekarsko društvo, Zagreb.
3. Diring, David, 1991. *Povijest pisma*. Hrvatsko bibliotekarsko društvo, Zagreb.
4. Lisičar, Petar, 1975. *Stari Istok*. Filozofski fakultet Zadar.
5. Lunde, Paul, 2010. *Tajne kodova*. Novi liber, Zagreb.
6. Sitta, Silvija, 1997. *5000 godina pisma*. Gradski muzej, Bjelovar.

Popis priloga:

<https://www.google.hr/search?q=sumerani>

<https://www.google.hr/search?q=sumersko+pismo>

<http://citajme.com/kako-je-desifrirano-klinasto-pismo/>